

۹ مرحوم احمد طاهری عراقی

استاد سابق دانشکده الهیات دانشگاه تهران

تحقیقات علوم اسلامی، مانند دیگر رشته‌های علوم انسانی، در دهه اخیر رشد شایسته‌ای نداشته است. بررسی کتابها و مقالات منتشر شده، و شماراندک آثار تحقیقی برجسته، در این زمینه از روند بسیار کند تحقیقات اسلامی حکایت می‌کند. دو سال پیش از این، حضرت آیت الله خامنه‌ای، در مراسم کتاب سال، از رکودی که در تحقیقات ادبی و اسلامی به چشم می‌خورد اظهار نگرانی فرمودند، و کمبود آثار اصیل و تحقیقات بدیع در زمینه علوم اسلامی و ادبیات فارسی را تأسف بار شمرده‌اند. واقعیت تأسف بار آن است که از تحقیقات اسلامی در سالهای پیش از انقلاب رسماً تشویق و حمایت نمی‌شد؛ ولی در سالهای پس از انقلاب، به رغم سیاست کلی دولت در تشویق و ترویج علوم اسلامی، تحقیقات اسلامی رشد محسوسی نکرده است؛ سهل است، در برخی از زمینه‌ها نسبت به سالهای پیش

باز پس هم مانده است. عوامل این رکود
عموماً عبارتند از :

1- فقدان جو مناسب برای تحقیقات
عملی ، به سبب غلبه فضای سیاسی ،
درس‌سالهای نخست انقلاب و هم
درس‌سالهای جنگ تحمیلی.

2- مشکلات اقتصادی جامعه و مضایق
مالی استادان و محققان ، که بسیاری را
از محیط‌های تحقیقی و علمی جدا کرده و
به کارهای دیگر کشانیده است.

3- مشکلات و نارساییهای دانشگاهها.
تحقیقات علمی عموماً با تحصیلات
دانشگاهی پیوند دارد. در دوره
تحصیلات عالی اساساً باید آموزش با
پژوهش توأم باشد. دانشگاه باید محیطی
باشد که ، در کنار آموزشهای خاص ،
ذهن دانشجوی به پژوهش ، اندیشه ،
ابتکار ، ابداع و آفرینش سوق داده شود.

ولی متأسفانه دانشگاههای ما فاقد این
خصوصیاتند. واقعیت این است که
آموزش عالی تفاوتی اساسی با
تحصیلات متوسطه ندارد. آموختن
مطالبی ست در زمینه هائی خاص به
همان شیوه دبیرستانی ، بی امعان نظر و
بحث در جدل و تحقیق ، در محیطی بسته

، که نه دانشجو و نه استاد مجال یا
اجازه اندیشه یا ابراز اندیشه و نظر و
بحث نمی یابد. گذشته از اینها ، ابزار
تحقیق نیز به نحو مطلوب فراهم نیست.
بسیاری از دانشکده ها فاقد کتابخانه
مناسبی هستند که وسیله تحقیق باشد.
کتابها و مجلات علمی داخلی و خارجی ،
که در سالهای اخیر چاپ شده است ،
دربسیاری از کتابخانه ها یافت نمی
شوند؛ خدمات کتابداری (سرویس
کتابخانه ها) نیز بسیار ضعیف است ، و
آنچه هم در کتابخانه ها موجود است به
درستی و به نحو مطلوب در اختیار
مراجعه کنندگان قرار داده نمی شود.

پس از این اشارات گذرا و مجمل به
مشکلات ، اینک پیشنهادهائی که انجام
آنها در حدود حوزه اختیارات دانشگاهها
است عرضه می شود:

1- دانشگاهها باید به کیفیت تدریس
و پژوهش و اعتلای سطح علمی اهتمام
جدی مبذول دارند ؛ کیفیت باید جایگزین
کمیت شود؛ دانشگاهها نباید فقط در پی
افزودن شمار دانشجویان و بالابردن یا
بالا نشان دادن شمار دانشجویان باشند؛
برای دوره های تحقیقاتی کارشناسی

ارشد(فوق لیسانس) و دکتری تعدادی اندک ، ولی برجسته و برگزیده ، نیازهای علمی و فرهنگی ما را بهتر برآورده می کند.

2- دانشجویان دوره های کارشناسی ارشد و دکتری باید دانشجوی تمام وقت باشند؛ مشغله های مختلف و کار و اداره خانواده تناسبی با تحصیل و تحقیق ندارد؛ تحقیق نیاز به فراغت و آرامش دارد؛ به دانشجویان برجسته و مستعد دوره های فوق لیسانس و دکتری باید از سوی دانشگاهها و مؤسسات دیگر کمک هزینه تحصیلی داده شود تا آنان بتوانند با فراغت به تحصیل و تحقیق بپردازند؛ درامر برگزیدن دانشجویان و اعطای کمک هزینه باید ملاک و معیار توان علمی دانشجویین باشد نه امور دیگر ، مثل معیارهای سیاسی و غیردانشگاهی ؛ و بهتر است امر انتخاب این دانشجویان با نظر (یا حداقل با مشورت) گروهها و هیأت علمی انجام شود، نه مأموران اداری و غیره .

3- دانشگاهها برای دوره های تحقیقاتی فوق لیسانس و دکتری باید افراد مستعد و علاقه مند را جذب کنند.

دانشگاه باید ضوابط علمی و آکادمیک خاص خود را داشته باشد و از هرگونه اعمال نظر و قدرت مبرا باشد.

4- تحقیق نیاز به محیط آزاد دارد. دانشگاهها باید محل تعاطی افکار و تبادل آرا باشد تا اندیشه ها شکوفا شوند و ثمر دهند. محقق در محیطی می تواند تحقیقی برجسته و ارزنده انجام دهد که توان عرضه و ارائه نتایج فکریش را داشته باشد. مسلماً از خودسانسوری ، یا در زیر فشارهای مختلف گروهها و جماعات و تشکیلات سیاسی ، هیچ اثر ارزنده ای نمی توان پدید آورد.

5- به کتابخانه های دانشگاهی باید توجه خاص مبذول شود. کتاب باید به آسانی در اختیار دانشجو قرارگیرد. گنجینه کتابخانه ها باید روزآمد باشد؛ یعنی نه فقط باید انتشارات داخلی را به سرعت تهیه کرد بلکه آثار خارجی را هم باید به تناسب کار فراهم ساخت. محقق باید با تحقیقاتی که درکشورهای مختلف انجام شده و می شود آشنا شود تا کارش تکرار مکررات نباشد (و این یکی از معایب عمده و کلی تحقیقات ایرانی است) ، و تحقیق را از آنجا آغاز کند که

دیگران رها کرده اند، یا در راهی گام نهد که دیگران نرفته اند تا کار و تحقیقش خدمتی علمی به عالم علم و تحقیق بشمار رود.

بعد از ذکر این مسائل کلی، لازم است که چند مسأله جزئی را، که بالاخص مربوط به تحقیقات اسلامی است، به عرض برسانم:

(أ) تحقیقات اسلامی درایران تاکنون محدودیت خاصی داشته است. زمینه های معدودی از علوم اسلامی مورد تحقیق قرارگرفته است، آن هم در چهارچوب مذهب شیعه یا مرزهای جغرافیایی ایران. امروزه، به مناسبت رسالتی جهانی که جمهوری اسلامی دارد، و تغییر و تحولی که در بینش کلی مردم مسلمان ما پدیدآمده و ارتباط و پیوندی که ملت ما با امت مسلمان در همه بلاد و اقالیم یافته است، مقتضی است که تحقیقات اسلامی از آن محدودیتهای پیشین فراتر رود و از پوسته بسته مرزهای جغرافیایی و حدود یک مذهب خاص بیرون آید. در تحقیقات اسلامی، علاوه بر پژوهش دقیق در آنچه مربوط به ایران و مذهب شیعه

است، آرا و مذاهب مختلف اسلامی و حیات فرهنگی اقوام و ملل مختلف مسلمان نیز باید ملحوظ گردد و مورد پژوهش قرارگیرد.

(ب) امروزه، بیرون از دارالاسلام، در تعدادی از دانشگاههای اروپا و امریکا و ژاپن نیز تحقیقات اسلامی انجام می شود. این تحقیقات، که سابقه آن به طور جدی و آکادمیک از یک قرن تجاوز می کند، با اغراض و اهداف مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، دینی و تبلیغی شروع شده است. ولی آن اغراض و انگیزه ها هرچه باشند، برای ما آگاهی از آن تحقیقت به دلایل مختلف ضروری است، هم برای شناختن دستاوردهای علمی و نتایج تحقیقات آنان و هم برای آشنایی با آنچه «دیگران» (غیاب) در باره ما و فرهنگ ما گفته اند می گویند.

(ج) در بسیاری از پژوهشهای اسلامی که در ایران انجام شده است دونقص به چشم می خورد: یکی محدودیتهای مذهبی و عدم جامعیت آن است (که در بالا بدان اشاره شد)، و دیگر این که بسیاری از آنها تکراری است. برخی از محققان از تحقیقاتی که در کشورهای

اسلامی دیگر انجام شده بی خبرند، و در نتیجه کارهایی عرضه می کنند که نه جامع است نه کامل.

برای اجتناب از انجام کارهای مکرر، و برای آشنایی محققان با تحقیقاتی که در کشورهای دیگر صورت گرفته، البته گامهایی برداشته شده است. از سال 1364، که اینجانب به انتشار مجله «تحقیقات اسلامی» پرداخت، یکی از اهداف این مجله را معرفی آثار منتشره در کشورهای دیگر قرار داد. تمامی مقالاتی که در مجلات علمی و شرق شناسی و دانشگاهی درباره مطالعات اسلامی انتشار می یابد در این مجله معرفی می شود؛ بسیاری از کتابها و متون مهمی که در کشورهای عربی و اروپایی به چاپ می رسد در هر شماره این مجله شناسانده می شود. این اقدام مجله «تحقیقات اسلامی» مورد توجه بسیاری از دانش پژوهان قرار گرفته است و برخی از مجلات نیز از این شیوه پیروی و تقلید کرده اند. به هر صورت، این از کارهای مفیدی است که تاکنون انجام شده است، و در پی آن کتابخانه

های دانشگاهی نیز باید در فراهم آوردن مواد مورد نیاز اقدام جدی کنند.

(د) بخشی مهم از تحقیقات اسلامی را دانشجویان دوره های فوق لیسانس و دکتری به هنگام نوشتن پایان نامه انجام می دهند، که می تواند یکی از مهمترین دستاوردهای علمی باشد. متأسفانه اخیراً با محدود کردن دوره نوشتن پایان نامه مشکلاتی ایجاد شده است. مدت دو سال به بیچ نحو، اصلاً و ابداً و مطلقاً برای نوشتن یک پایان نامه دکتری کافی نیست. این مدت حداقل باید به دو برابر افزایش یابد.

دکتر احمد طاهری عراقی، یکی از برجسته‌ترین ادبا و اسلام‌شناسان امروز ایران، در چهاردهم اردیبهشت 1370 بر اثر عارضه ریوی در تهران درگذشت.

او در سال 1322 شمسی در اراک به دنیا آمد. در سال 1342 در رشته زبان و ادبیات فارسی درجه لیسانس گرفت و از سال 1344 تا 1348 در بنیاد فرهنگ ایران به پژوهش اشتغال داشت. از سال 1348 تا 1355 در مرکز خدمات کتابداری به تحقیقات علمی کتابداری، به ویژه در زمینه نظامهای طبقه‌بندی علوم اسلامی، پرداخت. دکتر طاهری در سال 1355 برای ادامه تحصیلات به انگلستان رفت و تا سال 1362 در زمینه مطالعات اسلامی و زبان

و ادبیات عربی به تحصیل پرداخت و نزد استادان بزرگی چون «مونتگمری وات»، که از بزرگترین اسلام‌شناسان امروز جهان است، آموزش دید. رساله دکتری او در زمینه ملل و نحل اسلامی بود. در سال 1362 به ایران بازگشت. از سال 1363 همکاری او با بنیاد دایره‌المعارف اسلامی آغاز شد. سردبیری مجله تحقیقات اسلامی، که از انتشارات همان بنیاد است، با او بود. او صاحب چند اثر تحقیقی است که به صورت کتاب یا مقاله چاپ شده و یا هنوز چاپ نشده است.

روحش در جوار رحمت حق آسوده باد.
